

<https://doi.org/10.15407/np.75.461>

УДК 070(477-25)“1909/1911”: [94:338.436](477)“19”

Ігор Ткаченко,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,
сектор суспільних наук, Науково-організаційний відділ
Президія НАН України

вул. Володимирська, 54, Київ, 01601, Україна

e-mail: tkachenko@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8276-3778>

РОЗВИТОК СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ НА СТОРІНКАХ ТИЖНЕВИКА «СЕЛО» (1909–1911)

Дослідження стосується розгляду проблем становлення і розвитку української селянської та робітничої кооперації на основі матеріалів, розміщених на сторінках популярного тижневика «Село», який виходив у Києві в 1909–1911 рр. під проводом М. Грушевського. *Наукова новизна* дослідження полягає в розкритті місця та значення «Села» в пропаганді й поширенні кооперативних ідей у середовищі українських селян і робітників. Аналіз публікацій, які стосуються кооперації, дає змогу визначити ключові завдання, які стояли перед українським кооперативним рухом після революції 1905 р. в Російській імперії, шляхи та способи розв’язання життєво важливих для селян і робітників проблем.

Встановлено, що тема селянсько-робітничої кооперації була одним із ключових напрямів, який висвітлювався на сторінках тижневика «Село». Поширення ідей кооперації на сторінках газети, значна кількість публікацій, які прямо чи опосередковано стосувалися кооперації та робітничо-селянського руху, засвідчують, що розміщені на її сторінках статті й матеріали спрямовані на поширення ідей українства. Відтак пропаганда кооперації була для редакції та співробітників газети «Село» одним із способів впливу на формування української національної свідомості в робітничо-селянському середовищі.

Ключові слова: газета «Село», робітнича й селянська кооперація, робітничий рух, М. Гехтер, М. Грушевський.

Актуальність дослідження. Газета «Село», до якої інтерес дослідників історії української преси та джерелознавців неодмінно

зростає, стала свого часу помітним явищем в українському національному житті. Будучи першим наддніпрянським україномовним часописом, спрямованим на задоволення потреби селянсько-робітничої аудиторії у власній газеті рідною мовою, «Село» ставило перед собою передусім просвітницьку мету, що на той час цілком відповідало потребам та інтересам найбільших чисельно й найменш освічених верств українців у підросійській Україні.

Це завдання стає очевидним з першої ж програмної статті М. Грушевського, який у зверненні до читачів газети писав: «Оце зачинаємо нашу народну газету, для наших селян і робітників українських. Будемо подавати відомості, новини і всяку науку в справах, потрібних нашому селянинові або робітникові, і про всякі важніші справи з життя українського, російського і заграничного, цікаві для всіх, про які всякому треба знати... До сього служить школа, книжка, газета» [1, с. 233].

Питання просвіти стосувалися як духовного та культурного, так й економічного життя українського селянства та робітників. Зі змісту газети, яка виходила в 1909–1911 рр., можемо пересвідчитися, що теми кооперації, селянських заробітків і підвищення ефективності господарювання, розвиток робітничого життя посідали вагоме місце в змістовному наповненні часопису. Уже з першого номеру газети в ній помітні акценти редакції на висвітлення актуальних питань повсякденного життя українських селян і робітників. У № 1 газети «Село» від 3 вересня 1909 р. опубліковано матеріали про врожай по світу, хліборобську виставку в Стрию, дві статті авторства Максима Григоровича (псевдонім М. Гехтера. – Прим. авт.): «Як вигідніше селянам продавати свій хліб» [2] та «Сільська кооперація в Росії та на Україні» [3]. Не меншу увагу окремим аспектам розвитку робітничо-селянської кооперації редакція «Села» на чолі з М. Грушевським приділяла і в подальших випусках газети аж до припинення її виходу в березні 1911 р.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми розвитку робітничо-селянської кооперації досить широко представлені в працях вітчизняних дослідників. Свідченням глибокого інтересу істориків до цієї проблеми є не лише численні публікації, а й декілька кандидатських і докторських дисертацій, зокрема В. Марочка, В. Половця,

О. Двойнінної [4–6] та ін. Також слід відзначити монографію Г. Цибуленка, присвячену становленню кредитної кооперації на Півдні України в кінці XIX – на початку XX ст. [7], та ряд публікацій, у яких представлено різноманітні аспекти практичного втілення ідей кооперації на українських землях у період до Першої світової війни.

Разом з тим у наведених, а також багатьох інших працях практично не простежується зв'язок між кооперативним рухом і газетою «Село», матеріали якої свідчать про серйозну увагу, яку редакція часопису приділяла кооперації в робітничому й селянському середовищі. В основному дослідники зосереджувалися на практичному аспекті кооперації, її формах, економічній ефективності. Так, говорячи про вихідні чинники формування сільськогосподарської кооперації в Україні на початку XX ст., Л. Дідківська відзначає насамперед важливу роль інтелігенції в поширенні кооперативної ідеї в Україні. Згадуючи в контексті теорії кредитної кооперації імена таких популяризаторів, як П. Чубинський, В. Доманицький, О. Юркевич, М. Левицький, В. Козлов, роль яких у пропаганді ідей кооперації важко переоцінити, дослідниця не торкається питань висвітлення та пропаганди ідей кооперації на сторінках друкованих видань [8].

Так само незначний акцент на ролі преси в становленні робітничо-селянської кооперації, попри широке використання газетних матеріалів, бачимо у статті І. Фаренія, присвяченій кооперативному життю українського селянства на початку XX ст. [9], та в інших працях вітчизняних дослідників. Що ж стосується газети «Село», слід відмітити, що за останні роки з'явилося декілька студій, присвячених різноманітним аспектам цього популярного селянсько-робітничого часопису. Це насамперед стаття Р. Загорулька, присвячена боротьбі за українізацію початкової освіти за матеріалами «Села» [10], статті В. Тельвака щодо культурної політики М. Грушевського як редактора селянських часописів [11], Д. Ніколайчука стосовно видання тижневика «Село» та участі М. Грушевського в ньому [12]. У цілому треба відмітити, що попри солідну кількість праць, присвячених власне становленню кооперації в Україні, попри зростання кількості досліджень, у яких фігурує тема тижневика «Село», в українській історичній науці лишається практично не розкритою

тема пропаганди і висвітлення кооперативних ідей на сторінках цієї популярної газети.

Виклад основного матеріалу. Уже з перших днів виходу газети «Село» стає очевидним просвітницький характер публіцистики тижневика, направленої на роз'яснювальну роботу в середовищі українських селян та робітників. Із самого початку редакція на чолі з М. Грушевським звертає увагу на ключові проблеми, з якими мали справу селяни й робітники в Україні. Це насамперед питання освіти і єдності у відстоюванні власних інтересів. У вступній статті «До наших читачів» М. Грушевський робить акцент на необхідності зростання рівня народної освіти в цілому та кожного українця індивідуально. На його думку, головним чином справі народної просвіти служить школа, книжка й газета. Звертаючись до читачів, він писав: «Сьому допомогти хочемо і нашою газетою: щоб люди наші, котрі не мають ані часу, ані змоги читати великих, щоденних газет, могли з сеї малої газети короткими і простими словами на своїй мові довідатися про все важніше, до всього доходити, просвічуватися» [1, с. 233].

Намагаючись за допомогою друкованого слова сприяти поширенню національної свідомості серед найменш освічених і найбільш роз'єднаних верств українського суспільства, для забезпечення максимального ефекту газета розміщувала на своїх сторінках матеріали, які мали сприяти розвитку кооперації та співробітництва в селянсько-робітничому середовищі, показували шляхи підвищення ефективності господарювання, особливо колективного.

Пропагуючи ідеї української кооперації у своїх публікаціях, М. Гехтер – один із ключових співробітників газети «Село» – звертав увагу та стрімкий розвиток кооперації в Російській імперії. Розглядаючи український кооперативний рух як окрему складову загальноімперського, він зазначив, що «на Вкраїні тепер є коло 1100 потребительських, коло 200 сільсько-господарських і коло 1000 кредитових та позичково-зберігательних, а всього – коло 2300 кооперативних товариств. Таким чином, на Вкраїну припадає більше 1/3 російських кооперативних товариств, хоча Вкраїна займає менше 1/10 російської держави» [3, с. 4].

Необхідність подальшого розвитку селянської та робітничої кооперації обумовлювалася не лише необхідністю її розвитку як загальної

складової українського національного руху, а й суто практичними й матеріальними міркуваннями. У статті вже згаданого М. Гехтера «Як вигідніше селянам продавати свій хліб» порушується дуже актуальна на той час проблема, з якою постійно стикалися українські селяни. Будучи недостатньо грамотними й згуртованими, досить часто вони ставали жертвами спекулянтів і перекупщиків зерна, виробленого їхніми господарствами.

На думку дописувача газети «Село», проблема полягала в тому, що селяни не знали справжньої ціни на збіжжя, у чому їм мала допомогти селянська газета оповістками про актуальні ціни на зерно. Однак М. Гехтер стверджував, що найкращим виходом для українського хлібороба буде не знання ціни хліба: «Ні, не в самих цінах діло, а в тому, щоб селянин міг видержати свій хліб до того часу, доки йому не дадуть настоящої ціни. А для того, щоб він міг перечекаати осінь і передержати свій хліб до вищих цін, йому треба дати змогу де-небудь позичити потрібних грошей за дешевий процент. От тут-то й можуть стати в пригоді селянські товариства, спілки, союзи чи елеватори, як їх називають по різних місцях» [2, с. 14].

Тема селянської кооперації є також однією з ключових у передових статтях авторства М. Грушевського в початковий період ведення газети. Редактор і видавець часопису присвятив цим питанням декілька публікацій [13–19]. Він постійно наголошував на необхідності згуртування українських селян для розв'язання їхніх спільних проблем. У статті «В єднанні сила» він писав, що «навіть найпростіші товариства, як крамничні та позичкові, дуже багато можуть допомогти селянинові. Вони дають йому змогу добувати добрий крам дешево, діставати по дешевим цінам, а то і на борг всякий господарський припас, машини, насіння. Через них селяни можуть корисно вести продаж збіжжя (зерна) – добувати позичку під збіжжя, виждати добру ціну й продати в перші руки, минаючи дрібних скупщиків, що наживаються на селянах та не раз гірко обдурюють їх та собі в кишеню кладуть весь заробіток, що мав би припасти хліборобові» [1, с. 235].

Матеріальна складова та користь від різних форм селянської взаємодії не була, на думку М. Грушевського, єдиним здобутком, який могли отримати українські селяни. Не менш важливим було

те, що «селяни, ведучи таке товариство – хоч се діло й не бозна-яке мудре, набираються багато розуму, привчаються до діловодства, рахування і дітей своїх привчають. Так би сказати – самі очі їх підіймаються од ріллі і одкриваються на широкий світ. Привчаються до гуртової роботи, до єднання, до спільного орудування справами. А се незвичайно важна річ. Все, що люди зробили доброго, корисного, все здобули отсим умінням єднатися, працювати в спілці, вести справу гуртом» [1, с. 236].

Слід зазначити, що М. Грушевський приділяв питанням селянської кооперації серйозну увагу. Для нього цілком очевидною була потреба покращення життя українського селянства завдяки широкому поширенню спільних форм праці й розвитку громадського життя, єднанню. Причину злиденного життя селян і робітників він вбачав насамперед у їх роз'єднаності та неможливості самотужки протистояти зовнішнім загрозам: «І через те так у нас живеться злиденно, що люди йдуть одинцем, б'ються кождий як риба об лід, а гуртом узятися не вміють» [1, с. 236].

Відкриваючи своїми публікаціями практично кожне число газети, він був одним з тих, хто задавав тон, надзвичайно гострий для тодішньої преси, усьому часопису, що мав об'єднувати селян і робітників, показувати шляхи покращення їхнього життя й добробуту, сприяти формуванню національної свідомості в робітничо-селянському середовищі.

Розмірковуючи на теми врожаю, робочих спілок і робітничих товариств, перешкод, які стояли на шляху вільного розвитку кооперації, він, зокрема, звертав увагу на недостатнє поширення робітничих товариств, на відміну від аналогічних селянських. Разом з тим він постійно відмічав велику користь, яку могли приносити робітникам гуртові форми взаємодії: «Окрім того, такі товариства, подібно як у селян – товариства хліборобські, багато можуть помагати робітникам до згуртування, щоб вести свою роботу самим, а не в хазяйських наймах. З тих причин дуже варто було б, щоб робітничі, професійні товариства у нас поширювали якомога» [1, с. 239].

Говорячи про робочі спілки, М. Грушевський виступав як пропагандист і мотиватор їх створення. Зауважуючи епізодичний, поодинокий характер появи нових робочих спілок, він зазначав: «Од часу

до часу, то тут то там появиться у нас звістка про робочу спілку (артіль), що веде гуртом якесь ремесло, гуртом провадить товариську майстерню. Небагато таких звісток, і видно, що не дуже сі спілки поширюються. А тимчасом се дуже корисна річ, і вже здавна тямущі люди заходилися коло поширення таких спілок (артілів)... Ремісники і робітники, зв'язуючися в спілки, а спілки єднаючи в ширші союзи, можуть повести діло широко, не гірше капіталістів» [1, с. 241].

Кооперацію М. Грушевський розглядав на сторінках газети «Село» не лише як форму економічної чи фінансової діяльності. Не менш важливим для нього було пропагувати ідеї кооперації і у сфері духовній та просвітницькій, для максимально широкого залучення селян і робітників у сферу громадського й культурного життя, спільного представлення ними власних інтересів і потреб. Він писав: «Треба закладати самим собі просвітнє товариство, чи то в виді общескої бібліотеки, чи в виді любительського театрального гуртка, для представлень, чи в виді просвітнього товариства. Робити се треба на підставі закону 4 марта 1906 р. про товариства і союзи» [1, с. 244]. Закладати основи спільної справи він радив, незважаючи на ті численні утиски зі сторони влади та інші фактори, які перешкоджали вільному поширенню кооперативного руху. Усе це мало відбуватися виключно в законний спосіб, опираючись на законодавство Російської імперії: «...доки єсть закон 4 марта 1906 р. про товариства і союзи, доти треба користати з нього – яка б не була тіснота товариствам. Одне не пропустять, друге дозволять. Одне закриють, два других відкриються. І чи закриють, чи ні – поки закриють, таке кожде товариство зробить свою користь – привчить людей до гуртової роботи» [1, с. 254].

Покладатися на власні сили й об'єднуватися в товариства, спілки, артілі, кооперативи, зростати освітньо та духовно – такі ідеї були головними в публіцистиці М. Грушевського в газеті «Село» в перший рік її існування. Про помітний ефект популяризаторських і пропагандистських статей М. Грушевського на розвиток селянсько-робітничої кооперації свідчить те, що в 1909 р. «найбільш робили для селян в сій справі сільськогосподарські та кредитні товариства селянські. У нас на Україні в губерніях Полтавській, Херсонській і Харківській селянські кооперативи почали об'єднуватися й робити перші проби

вести гуртом продажу збіжжя, позичати гроші під збіжжя та видержувати ціну, щоб не продавати за безцінь. Нема сумніву, що се діло найбільш надійне: самим селянам через свої товариства селянські запомогати собі та рятувати своє хазяйство, не чекаючи допомоги з сторони» [1, с. 265].

Публіцистика М. Грушевського була лише частиною матеріалів кооперативної тематики на сторінках газети «Село». Не менш значущими в плані їх поширення були статті інших постійних авторів і дописувачів часопису. Відомості про селянську кооперацію, розвиток її форм, практичне впровадження та проблеми, з якими стикалися селяни й робітники при створенні спілок і союзів, є основною темою публіцистики ключового співробітника газети «Село» М. Гехтера, який також опублікував на сторінках газети ряд статей на тему селянських заробітків. Інформація про діяльність українських кооперативів зустрічається також у рубриках, які він вів, «За тиждень» та «З українського життя».

Про особливості робітничого та селянського життя, їхні намагання покращити громадське, культурне й товариське життя свідчать також дописи читачів газети «Село», які друкувалися в переважній більшості чисел. Усе це давало читачам газети ґрунтовну інформацію про можливості єднання та кооперації в будь-якому, навіть найвіддаленішому куточку України. Крім власне теоретичних аспектів створення кооперативів, об'єднань і союзів, вагоме місце в матеріалах газети належало практичним порадам щодо ведення господарства, шляхам та легальним способам розвитку взаємодії селян і робітників – усього того, що дописувачі газети називали найцікавішою справою, гуртовою роботою.

Що це не була легка справа, наголошувалося в багатьох публікаціях і дописах у газеті. Далеко не завжди справа кооперації та спільного розв'язання нагальних проблем була близькою для окремого селянина чи робітника. Так, говорячи про життя Кузьминецького сільськогосподарського гуртка на Поділлі, автор статті «З життя селянських товариств» зазначав, що «виник цей гурток у 1906 році заходами пана Бонецького. Спочатку (декабрь 1906 р.) гурток мав 69 членів. Селяне тоді просто не йняли віри, що діяльність гуртка поліпшить їх становище, й ставились до нього вороже. На

перших порах були випадки, що селяне били тих, хто приставав до гуртка. Потроху діяльність гуртка стала одначе приносити користь, і гурток почав рости» [20, с. 7].

Схожі мотиви часто зустрічаються і в інших публікаціях, присвячених розвитку кооперативного руху. Дописувачі й публіцисти звертали увагу на те, що не завжди тема єднання в праці була близькою жителям села. На слабкість кооперативного руху звертав увагу кореспондент А. Силенко, який, попри існування в його селі сільськогосподарського й позичкового товариств, відмічав основну причину інертності селян. Справа впливала «з нашої слабості людської, або вірніше – з млявості. У сільськогосподарському товаристві більше як 100 членів, позичкове має великий капітал, а придивись, хто там працює і порядкує, то й побачиш, що члени-селяне задніх пасуть» [21, с. 8].

Безпосередньо селяни з огляду на свою малоосвіченість і відтак вузький кругозір не могли одразу зрозуміти всіх переваг спільної праці. Рубрика «З життя селянських товариств» містить приклади того, як важко йшло становлення селянської кооперації: «Як тяжко іноді буває закласти серед селян кооперативне товариство, це видно з прикладу села Лучина. До справи там узявся волосний писар, але сам він нічого не міг зробити, бо йому треба було дванадцять підписів селян. І от всякий, кому не скажеш, щоб підписався, то руками й ногами відмахувався від цього, та ще як почує, що треба бути дати по карбованцю, а потім вносить по пів-карбованця, то вже зовсім біда. А тут ще хтось і поголоску погану пустив, що той, хто вступить у це товариство, муситиме платити по три карбованці налогу за свого воза. Не дивлячись на таку нісенітницю, темні селяни вірили цьому і не хотіли дати підпису. На превелику силу пощастило зібрати потрібне число підписів і послати статут до губернатора на затвердження» [22, с. 7–8].

Подібного роду історії, у яких проявлялася інертність і невігластво через неосвіченість багатьох українських селян і робітників, досить часто згадуються на сторінках газети «Село». Однак при цьому вони не служили засобом демонстрації виключної безпробудності й темноти селянського життя. Скоріше, навпаки, подібні сюжети були маркером, який показував вади селянської повсякденної діяльності

й поведінки. На противагу їм знаходимо ряд популяризаторських і практичних статей, які в доступній формі вказували, як саме треба створювати кооперативи, основні етапи їх заснування й діяльності, переваги, економічні та нематеріальні, від спільної кооперативної праці. Це й поради з практичної кооперації В. Галевича, і ряд статей аналітичного характеру, наприклад «Наша селянська кооперація в 1910 р.», «Наші селянські товариства в минулім році», розвідки Ю. Тищенко (Сірого), А. Силенка тощо.

Ведучи просвітницьку роботу в селянсько-робітничому середовищі, публіцисти газети «Село» завжди наголошували на тому, що виключно дієва участь у кооперативному житті кожного члена товариств має принципове значення. Капітал, необхідний для заснування товариств, виступав далеко не головною умовою. Як писав В. Галевич, «діло в тому, що сила і міць товариства не в капіталі, бо він може скоро розвіятися, а в єдності і в тій взаємній допомозі, виявляється в принципі “один за всіх і всі за одного”». Коли товариші всі близько до серця приймають товариську справу, піклуються нею, дбають про її розвиток – товариство не пропаде: всі члени будуть брати в своїй крамниці крам, всі ходитимуть на зібрання, дбатимуть про притягнення нових членів, про добру славу свого товариства. Таке товариство і з невеликим капіталом не пропаде» [23, с. 13–14]. Крім власне селянської єдності, публіцисти газети звертали увагу на те, що «треба, щоб сільські освічені люди, як от сільський учитель, батюшка, волосний писар, та інші, не цуралися товариства. Ці люди живуть селянським коштом, з селянських грошей їм платиться жалування й селянський хліб вони їдять, отже вони повинні дбати про селянський добробут і про розвиток селянського господарства. Тому селяне повинні вимагати од цих людей помочі й поради в таких справах, де вони самі не можуть дати собі поради» [24, с. 5].

Успішність українських кооперативних товариств засвідчували не лише автори газети «Село», а й дописувачі редакції з міст і сіл по всій підросійській Україні. Ділячись із читачами газети своїми міркуваннями про розвиток українського життя, вони не оминали й теми успішних прикладів гуртової праці. Так, дописувач з м. Миколаїв повідомляв, що «25 ноября минув вже рік, як у нас почало існувати кооперативне потребительське т-во “Трудовая

Копейка”. За цей невеликий час воно дуже поширило свою діяльність і дало багато користі і своїм членам, і стороннім покупцям... Велика заслуга цього кооператива ще й та, що він продає крам по дешевій ціні не тільки городським покупцям, але й сільським кооперативним крамницям, так що їм нічого слухатись конкуренції сільських крамарів. Керують цим товариством виключно робочі: інтелігенції дуже мало. Крім своєї прямої мети, т-во “Трудовая Копейка” не мало зробило і в духовному розвитку свої членів, улаштовуючи лекції, вистави та інше... Взагалі “Трудовая Копейка” робить для біднішого робочого класу стільки користі, що тільки й можна побажати йому ще більшого розвитку» [25, с. 8].

Так само на користь створення сільськогосподарських товариств свідчила інформація, яку розміщувала газета, щодо торгівлі хлібом, яка давала можливість селянину отримувати більше прибутку від власної праці. Крім постійної інформації про актуальні ціни на хліб у Російській імперії, яка давала змогу селянину краще орієнтуватися в поточних цінах на збіжжя, користь від скупки хліба сільськогосподарськими товариствами подавалася як ще одна перевага від розвитку кооперативної праці. Газета писала, зокрема, що «наші читачі вже добре знають, що в багатьох селянських товариствах на Вкраїні скуповується селянський хліб і потім перепродається по добрій ціні. Карлівське сільськогосподарське товариство, також на Полтавщині, за 4 роки скупило у селян 234.910 пудів хліба, заробивши на цьому 984 карбованці. А скільки заробили самі селяни, продаючи свій хліб через товариства, це видно з такого прикладу. Полтавське сільськогосподарське товариство весь час платить за пуд селянського хліба на 4–5 копійок дорожше проти Миколаївських цін. А це значить, що селяне заробляють на своїм хлібові на 6–8 копійок більше проти того, що їм дали б дрібні скупщики» [26, с. 7]. Таким чином, газета «Село» показувала значення друкованого слова для покращення життя селян і робітників в Україні. Розуміючи, у свою чергу, важливість матеріальної складової життя людини, зв'язок між спільним господарюванням і прибутком від нього показував дієвість та ефективність селянської й робітничої кооперації на практиці.

Аналіз змісту газети «Село» також засвідчує, що його автори надавали великого значення видавничій справі взагалі. Апелюючи

до найменш освічених верств українського суспільства, вони завжди підкреслювали значення просвіти для покращення їхнього життя. Так, у статті про діяльність «Просвіти» на Галичині зазначено, що «одним із способів до ширення просвіти являється видання гарних і зрозуміло написаних книжок про різні справи і газет... найважливішою справою в видавничій діяльності “Просвіти” являється видавання приступно і зрозуміло написаних книжок для народу» [27, с. 3].

Таким чином, підтверджуючи цю думку, на сторінках газети постійно містилася інформація про корисні для селян книжки. Говорячи на теми кооперації, М. Грушевський писав про книжки, у яких розкривається тема кооперації (наприклад, «Про те, як засновувати товариства хазяйствені, є добрі книжечки: М. Гехтер “Сільська кооперація”, ціна 20 коп.; В. Доманицький “Товариські крамниці (потребительські товариства)”, ціна 6 коп.» [1, с. 236]. Подібного роду оповістки містилися в замітках Юрія Сірого «Корисні книжки для селян», у рекламних повідомленнях, тижневій хроніці та оповістках.

Успішність діяльності кооперативних форм діяльності засвідчували не лише дописи з різних куточків української землі, а й статистичні дані, що наводяться на сторінках газети «Село». Ще на початку його виходу восени 1909 р. М. Гехтер писав про успіхи української кооперативної справи, говорячи про її широке розповсюдження [3, с. 4]. Так само успішність кооперативного руху він засвідчив у статті «Наші селянські товариства у минулім році»: «Минулий рік був дуже добрий для наших селянських товариств. Нових товариств заснувалось багато – коло 400, – старі працювали добре, закрилось товариств дуже мало» [27, с. 7]. Заснування 400 нових товариств за 1909 р. свідчило не лише про серйозний інтерес до кооперації, а й про те, що «наш селянин навчається дивитися на світ божий своїми власними очима, а не очима дідів і прадідів, які все, бувало, казали, що “гуртове – то чортове”. Ні, тепер наш селянин зрозумів, що один він не поборе своїх злиднів, що тільки в гурті його порятують. І він, як голодний на їжу, кинувся заводити всякі товариства. І вже четвертий рік ведеться це діло, і щось не чути, щоб товариська справа піддурила селян. Навпаки, по всьому видно, що товариства приносять селянам велику користь». Автор статті як

висновок про розвиток селянської кооперації в 1909 р. вказує на те, що «чим більше буде на Вкраїні селянських товариств і чим краще вони розвиватимуться, тим дужчі, заможніші і свідоміші будуть українські селяни-хлібороби» [28, с. 7].

Подібні міркування висловлював також М. Грушевський, який ратував за поширення хліборобських товариств. Говорячи про користь від кооперації, він зазначав, що «ще більше можуть зробити хліборобські товариства, як добре їх повести. У нас, приміром, селяни звичайно виснажуються на саме лиш збіжжя, і, тяжко працюючи, ледве проживають. Тим часом далеко більшу користь могли б мати, годуючи на своїм господарстві худобу, птицю і продаючи її, а також масло, сир, яйця й інші такі речі. Хліборобські товариства, а особливо спілки (союзи), зв'язані з сих товариств, помагають продавати се все в перші руки, з великою користю, за добру ціну, не по базарах або скупщикам, а відразу на вивіз в великі міста або за границю» [1, с. 235].

Як результат популяризації кооперативного руху М. Гехтер у статті «Українська сільська кооперація в 1910 р.» вказував на те, що в Україні протягом року відкрилося понад 250 нових кооперативних товариств, унаслідок чого «по числу кооперативних товариств Україна стоїть на першому місці серед усіх інших країв Росії, а по напруженості й інтенсивності кооперативного руху Україна займає перше місце серед усіх країн світу. Ні в однім краю Росії нема так багато кооперативних товариств і ні в одній країні на світі число кооперативних товариств не зростало так швидко, як на Україні» [29, с. 7].

І це було цілком об'єктивним явищем для тодішніх реалій. Нове законодавство після революції 1905 р., ослаблення адміністративного тиску й певні свободи дали змогу поширювати нові форми господарювання, чим досить активно користалися українські селяни та робітники. Як зазначав Ю. Тищенко (Сірий), практична вага кооперації полягала в тому, що «зрозуміло всім тепер стає, що старими способами не можна вже обробляти землю, так щоб вона давала хороший дохід. Про се вже багато писалося і в нашій газеті, та се бачать і самі хлібороби. Бачать вони, що без добрих машин, без доброї обробки поля мала надія на урожай. Але ж машини ті дорого

коштують і не під силу купувати їх дрібному хазяїнові». Вирішення цього питання для Юрія Сірого, як і для інших публіцистів газети «Село», було очевидним: «правда, одному тяжко се зробити, але сьому лихові не так то тяжко взагалі замогти, коли селяни дійдуть до того, що машини та різні знаряддя до обробки землі можна купувати й гуртом» [30, с. 7].

Спільно продавати хліб, спільно працювати над поширенням кооперативних ідей, поширенням селянських і робітничих спілок, виробленням спільної позиції щодо складових повсякденного життя українців було завданням газети весь час її півторарічного існування. Також причинами припинення виходу газети були адміністративний тиск, штрафи, заборони виписувати газету селянам і робітникам. Як зазначав один з дописувачів газети «Село» в справі спільного продажу хліба кооперативними товариствами, «вигоди у цьому ділі ясні і видні навіть й сліпому» [31, с. 14].

Таким чином, кооперація з позиції редакції газети «Село» була способом як підвищення добробуту селян та робітників, так і засобом духовного зростання, пробудження національної свідомості та єдності. Праця й зростання освіченості та грамотності в селянсько-робітничому середовищі мали стати основою нового способу життя й діяльності українців. Зважаючи на нові умови життя після революції 1905 р. в Росії та можливості, що відкривалися завдяки послабленню цензури щодо національної преси, М. Грушевський і його однодумці бачили очевидну практичну користь у тому, щоб завдяки поширенню ідей кооперації сприяти формуванню національної свідомості українських селян та робітників. Матеріали газети «Село» та її наступника «Засіву» свідчили як про широку популярність у селянсько-робітничому середовищі українських газет, написаних доступною народною мовою, так і про ефективність пропаганди ідей української кооперації в народному середовищі.

Апелюючи до читачів газети, М. Грушевський та інші автори показували кооперативний рух, хліборобські й робітничі товариства як спосіб відстоювання власних інтересів, а також як джерело підвищення рівня освіти, згуртованості, добробуту селян і робітників.

Висновки. У широкому сенсі газета «Село» була знаряддям залучення народних мас до національного руху та мала яскраво

виражений просвітницький характер. Безпосередньо М. Грушевський «заради того, щоб пробудити селянство, часто відкладав працю над фундаментальною “Історією України-Руси”, готуючи статті до “Села” та впорядковуючи його числа» [1, с. V–VI]. Так само плідно працювали М. Гехтер, Ю. Тищенко (Сірий), В. Галевич, М. Шаповал, А. Терниченко та інші публіцисти, пропагандисти кооперації та українського національного руху в підросійській Україні, ідучи назустріч потребам простого читача в національно забарвленому освітленні явищ і подій суспільного життя. Адже читач української газети, «принаймні в російській Україні, вимагав од своєї преси в першій мірі освітлення тих ефектів і подій, перед які його ставили життя й чужа преса. Це освітлення закладало основи національної свідомості, давало матеріал до створення національної ідеології, було тим цемментом, що зв’язував поодинокі клітини народного тіла в один організм» [32, с. 43].

Список бібліографічних посилань

1. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». 2005. XVI, 774 с.
2. Гехтер М. Як вигідніше селянам продавати свій хліб». *Село*. 1909. № 1. С. 14.
3. Гехтер М. Сільська кооперація в Росії й на Вкраїні. *Село*. 1909. № 1. С. 4.
4. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Марочко В. І. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 1995. 43 с.
5. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861–1917 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Половець В. М. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 1997. 44 с.
6. Кооперація в сільському господарстві Правобережної України (1906 – лютий 1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Двойнінова О. В. ; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

7. Цибуленко Г. Кредитна кооперація – шлях селянства у ринок (На матеріалах Півдня України кінця XIX – початку XX століття). Херсон, 2008. 180 с.
8. Дідківська Л. Вихідні чинники формування сільськогосподарської кооперації в Україні на початку XX століття. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України*. 2008. Вип. 41. С. 293–301.
9. Фареній І. Кооперативне життя українського селянства. *Укр. селянин*. 2006. Вип. 10. С. 302–305.
10. Загорулько Р. О. Відображення боротьби українського народу за українізацію початкової освіти на сторінках київської газети «Село» (1909–1911 рр.). *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту*. Вип. XXXIV. Запоріжжя, 2012. С. 296–300.
11. Тельвак В. Культурна політика Михайла Грушевського як редактора селянських газет. *Укр. селянин*. Черкаси, 2018. Вип. 19. С. 127–134.
12. Ніколайчук Д. Київські імперські чиновники: видавнича діяльність М. Грушевського. *Вісник Черкас. ун-ту. Серія «Історичні науки»*. Черкаси, 2016. № 3–4. С. 67–76.
13. Грушевський М. В єднанні сила. *Село*. 1909. № 2. С. 1–2.
14. Грушевський М. Робітничі товариства. *Село*. 1909. № 3. С. 1–2.
15. Грушевський М. Про врожай. *Село*. 1909. № 5. С. 3.
16. Грушевський М. Про робочі спілки. *Село*. 1909. № 6. С. 1–2.
17. Грушевський М. Ще про врожай. *Село*. 1909. № 9. С. 1–2.
18. Грушевський М. Про робітничі товариства. *Село*. 1909. № 11. С. 1–2.
19. Грушевський М. Тіснота товариствам. *Село*. 1909. № 15. С. 1–2.
20. 3 життя селянських товариств. *Село*. 1909. № 12. С. 7.
21. Силенко А. Годі на людей покладатись! *Село*. 1909. № 14. С. 8.
22. 3 життя селянських товариств. *Село*. 1910. № 2. С. 7–8.
23. Галевич В. Практичні поради по кооперації. *Село*. 1911. № 9. С. 13–14.
24. Гехтер М. Сільськогосподарські товариства. *Село*. 1909. № 15. С. 4–5.
25. Дописи. *Село*. 1909. № 15. С. 8.
26. 3 життя селянських товариств. *Село*. 1910. № 11. С. 7.

27. Залізник М. Товариство «Просвіта» в Галичині. *Село*. 1910. № 4. С. 3.
28. Гехтер М. Наші селянські товариства в минулім році. *Село*. 1910. № 3. С. 7.
29. Гехтер М. Українська сільська кооперація в 1910 р. *Село*. 1911. № 3. С. 6–7.
30. Сірий Юрій. Найпростіші кооперативні союзи. *Село*. 1911. № 5. С. 7.
31. Юркевич О. Ще про продаж селянського хліба через кооперативні товариства. *Село*. 1910. № 1. С. 13–14.
32. Гехтер М. Спогади. Листи до М. Грушевського / упоряд., вступ та прим. І. В. Ткаченка. Київ, 2005. 64 с.

References

1. Hrushevsky, M. S. (2002). *Tvory: U 50 t.* [Works: In 50 V.]. Eds.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych et al.; Heads. Ed. P. Sokhan. Lviv: Svit. V. 3: Seriiia "Suspilno-politychni tvory (1907-1914)" [Series "Socio-political works (1907-1914)"]. 2005. XVI [in Ukrainian].
2. Hekhter, M. (1909). *Yak vyhidnishe selianam prodavaty svii khlib* [How to make it more profitable for peasants to sell their grain]. *Selo – Village*, 1, 14 [in Ukrainian].
3. Hekhter, M. (1909). *Silska kooperatsiia v Rosii i na Vkraini* [Rural cooperation in Russia and in Ukraine]. *Selo – Village*, 1, 4 [in Ukrainian].
4. Marochko, V. I. (1995). *Ukrainska selianska kooperatsiia. Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861-1929)* [Ukrainian peasants cooperation. Historical and theoretical aspects (1861-1929)]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Polovets, V. M. (1997). *Kooperatyvnyi rukh v Livoberezhnii Ukraini (1861-1917 rr.)* [Cooperative movement in Left-bank Ukraine (1861-1917)]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Dvoininova, O. V. (2004). *Kooperatsiia v silskomu hospodarstvi Pravoberezhnoi Ukrainy (1906 – liutyi 1917 rr.)* [Cooperation in agriculture of Right-bank Ukraine (1906 – February 1917)]. Extended abstract of candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
7. Tsybulenko, H. (2008). *Kredytna kooperatsiia – shliakh selianstva*

u rynek (Na materialakh Pivdnia Ukrainy kintsia XIX – pochatku XX stolittia) [Credit cooperation – way of peasantry to the market (On the materials of the South of Ukraine at the end of 19th-beginning of 20th century)]. Kherson [in Ukrainian].

8. Didkivska, L. (2008). Vykhidni chynnyky formuvannia silskohospodarskoï kooperatsii v Ukraini na pochatku XX stolittia [Initial factors of the formation of agricultural cooperation in Ukraine in the beginning of 20th century]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thought of Ukraine*, 41, 293-301 [in Ukrainian].

9. Farenii, I. (2006). Kooperativne zhyttia ukrainskoho selianstva [Cooperative life of Ukrainian peasantry]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant*, 10, 302-305 [in Ukrainian].

10. Zahorulko, R. O. (2012). Vidobrazhennia borotby ukrainskoho narodu za ukrainizatsiiu pochatkovoï osvity na storinkakh kyivskoi hazety “Selo” (1909-1911 rr.) [Reflection of the struggle of Ukrainian people for the Ukrainization of primary education int pages of Kyiv’ newspaper “Village”]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhya National University*, XXXIV, 296-300. Zaporizhia [in Ukrainian].

11. Telvak, V. (2018). Kulturna polityka Mykhaila Hrushevskoho yak redaktora selianskykh hazet [Cultural policy of Mykhailo Hrushevskyi as an editor of peasant’s newspapers]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant*, 19, 127-134. Cherkasy [in Ukrainian].

12. Nikolaichuk, D. (2016). Kyivski imperski chynovnyky: vydavnycha diialnist M. Hrushevskoho [Kyiv imperial officials: publishing activity of M. Hrushevskyi]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia “Istorychni nauky” – Bulletin of Cherkasy university. Series “Historical sciences”*, 3-4, 67-76. Cherkasy [in Ukrainian].

13. Hrushevskyi, M. (1909). V yednanni syla [Strength in the union]. *Selo – Village*, 2, 1-2 [in Ukrainian].

14. Hrushevskyi, M. (1909). Robitnychi tovarystva [Workers’ associations]. *Selo – Village*, 3, 1-2 [in Ukrainian].

15. Hrushevskyi, M. (1909). Pro vrozhai [On the crop]. *Selo – Village*, 5, 3 [in Ukrainian].

16. Hrushevskyi, M. (1909). Pro robochi spilky [On workers' unions]. *Selo – Village*, 6, 1-2 [in Ukrainian].
17. Hrushevskyi, M. (1909). Shche pro vrozhai [More on the crop]. *Selo – Village*, 9, 1-2 [in Ukrainian].
18. Hrushevskyi, M. (1909). Pro robitnychi tovarystva [On workers' associations]. *Selo – Village*, 11, 1-2 [in Ukrainian].
19. Hrushevskyi, M. (1909). Tisnota tovarystvam [Closeness to societies]. *Selo – Village*, 15, 1-2 [in Ukrainian].
20. Z zhyttia selianskykh tovarystv [From the life of peasants' societies]. (1909). *Selo – Village*, 12, 7 [in Ukrainian].
21. Sylenko, A. (1909). Hodi na liudei pokladatys! [Enough to rely on people!]. *Selo – Village*, 14, 8 [in Ukrainian].
22. Z zhyttia selianskykh tovarystv [From the life of peasants' societies]. (1910). *Selo – Village*, 2, 7-8 [in Ukrainian].
23. Halevych, V. (1911). Praktychni porady po kooperatsii [Practical advices on cooperation]. *Selo – Village*, 9, 13-14 [in Ukrainian].
24. Hekhter, M. (1909). Silskohospodarski tovarystva [Agricultural societies]. *Selo – Village*, 15, 4-5 [in Ukrainian].
25. Dopysy [Posts]. (1909). *Selo – Village*, 15, 8 [in Ukrainian].
26. Z zhyttia selianskykh tovarystv [From the life of peasants' societies]. (1910). *Selo – Village*, 11, 7 [in Ukrainian].
27. Zalizniak, M. (1910). Tovarystvo "Prosvita" v Halychyni [Society "Education" in Galicia]. *Selo – Village*, 4, 3 [in Ukrainian].
28. Hekhter, M. (1910). Nashi selianski tovarystva v mynulim rotsi [Our peasants' societies in the last year]. *Selo – Village*, 3, 7 [in Ukrainian].
29. Hekhter, M. (1911). Ukrainska silska kooperatsiia v 1910 r. [Ukrainian rural cooperation in 1910]. *Selo – Village*, 3, 6-7 [in Ukrainian].
30. Siryi, Yu. (1911). Naiprostishi kooperatyvni soiuzy [The simplest cooperation unions]. *Selo – Village*, 5, 7 [in Ukrainian].
31. Yurkevych, O. (1910). Shche pro prodazh selianskoho khliba cherez kooperatyvni tovarystva [More about the sale of peasants' bread through cooperatives]. *Selo – Village*, 1, 13-14 [in Ukrainian].
32. Hekhter, M. (2005). Spohady. Lysty do M. Hrushevskoho [Memoirs. Letters to M. Hrushevskyi] / ordering, introduction and notes of Ihor Tkachenko. Kyiv: M.S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2025.

Ihor Tkachenko,

PhD (History), Leading Researcher,

Social Sciences Sector, Scientific and Organizational Department

Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine

54 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine

e-mail: tkachenko@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8276-3778>

**Coverage of the Development of Peasant and Worker Cooperation
in Ukraine, in the Weekly *Village* (1909-1911)**

Aim of the work. The research highlights the problems of formation and development of Ukrainian peasant and worker cooperation, on the basis of materials of a popular weekly *Village*, published in Kyiv under the leadership of M. Hrushevsky. *The methodology of the work* is in the use of heuristic and problem-solving research methods which, combined with a critical analysis of materials posted by authors and contributors on the pages of *Village*, allows for a deeper look at the main problems facing the Ukrainian cooperative movement at the beginning of the 20th century. *The scientific novelty* of the study is in revealing the place and importance of the *Village* in the promotion and dissemination of cooperative ideas among Ukrainian peasants and workers. An analysis of publications related to cooperation allows to identify the keys tasks facing Ukrainian cooperative movement after the 1905 Revolution in Russian Empire, ways and means of solving peasants and workers' vital problems. *Conclusions.* It was established that the issue of peasant and worker cooperation was one of the main areas, which were covered on the pages of *Village*, with an emphasis on educational work in the area of starting the new cooperatives and agricultural societies in all Ukrainian regions which were the parts of both Austro-Hungarian and Russian empires. The spread of ideas of cooperation in the pages of the newspaper, a large number of publications that directly or indirectly were related to cooperation and the worker and peasant movement, prove that the trend of this newspaper as well as articles and materials published on its pages, was aimed at spreading Ukrainian ideas. Therefore, editorial staff and employees of the newspaper *Village* considered the propaganda of cooperation as one of the ways to influence the formation of the Ukrainian national consciousness in the working-class surrounding.

Keywords: newspaper *Village*, worker and peasant cooperation, workers movement, M. Hechter, M. Hrushevsky.